

ԼԻԼԻԹ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

ԱՐՄԱՎԻՐԻ ՄԱՐԶԻ ՇԱՀՈՒՄՅԱՆ
ԳՅՈՒՂԻ ԹՈՒԽ ՄԱՆՈՒԿ ՄԱՏՈՒՌԸ

Թուխ Մանուկ սրբավայրերը գիտնականների ուշադրությունը գրավեցին ժմ. դարի կեսերից: Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվում է, որ Թուխ Մանուկ ուխտատեղիները սփռված են ինչպես Պատմական Հայաստանի, այնպես էլ ներկայիս Հայաստանի Հանրապետության բազմաթիվ վայրերում¹ և ունեն պաշտամունքային ընդհանրություններ: Հիմնականում Թուխ Մանուկները կառուցվել են բարձունքներում կամ ջրերի ակունքի մոտ, երբեմն նաև բնակավայրերում կամ դրանց շատ մոտ տեղանքում:

Թուխ Մանուկ մատուռների կառուցվածքային քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանք կարող են լինել գերեզմանաձև կամ միանավ, թաղածածկ, երբեմն էլ՝ տնականման կառույցներ: Կան Թուխ Մանուկներ, որոնք առհասարակ շինություններ չեն, միայն սուրբ քարն ունեն և հավասարապես պաշտվել են ու սրբացվել:

Գրավոր փաստերի ուսումնասիրության և բանավոր զրույցների արդյունքում պարզվում է, որ բոլոր Թուխ Մանուկ սրբավայրերը ժողովրդական միեռնույն փափագներն իրականացնելու նպատակն ունեն, դրանք են՝ երեխա տալը, երեխաների խնամքն ու բուժումը, մաշկային հիվանդությունների բուժումը, զինվորների պահպանությունն ու ճանապարհորդների պաշտպանությունը: Առաջնայինը, սակայն, երեխա պարգեւելն է: Ուշագրավ է, որ Թուխ Մանուկի տված տղա երեխաներին անվանում են Մանուկ և ամեն տարի շարունակում են ուխտավորաբար այցելել: Բացի պաշտամունքը, կան նաև այլ ընդհանրություններ, որոնք բնորոշ են Թուխ

¹ Թուխ Մանուկների վերաբերյալ առկա է ոչ մեծաքանակ գրականություն. հմնտ. Ս. Բ. Հարությունյան, Ա. Ա. Քալանթարյան (խմբ.), Թուխ Մանուկ, նստաշրջանի նյութեր, Երևան, 2001. Կ. Հովհաննիսյան, Գեղարքունիքի մի քանի Թուխ Մանուկ սրբավայրերի մասին, ԱՖՏ, թ. Թ., 2014, 208-225. Կ. Оганнисян, Народные святилища Тух Манук, Туристическая Армения, N 11, 2015, с. 52-54.

Մանուկ աղոթավայրերին: Դրանց բաղադրատարրերն են՝ քարը, ջուրը եւ ծառը, ընդ որում՝ պարտադիրը քարն է: Մյուս ամենակարեւոր ընդհանրությունը բոլոր Թուխ Մանուկների միջեւ՝ երեխայի՝ մանկան առկայության փաստն է: Թուխ Մանուկ ուխտավայրերի մոտ գտնվող աղբյուրները եւ ջրերը նույնպես զորավոր են, սուրբ եւ բժշկող: Դարեր շարունակ ողջ Հայկական լեռնաշխարհով սփռված այս սրբավայրերը բաղձալի են եղել հատկապես անպտղությամբ եւ արյունահոսությամբ տառապող կանանց համար: Բանավոր գրույցներով ավանդված պատմություններում կան բազում օրինակներ, երբ մարդկանց երագներում հայտնվում է Թուխ Մանուկը եւ հաղորդում հիվանդությունից բժշկվելու կամ երեխա ունենալու մասին:

Չնայած Թուխ Մանուկի պաշտամունքը շատ խոր արմատներ ունի մեր ժողովրդական կյանքում, սակայն սրբավայր-ուխտատեղիների մասին տեղեկությունները սահմանափակ են: Դեռ ավելին՝ չկա ընդունելի կարծիք Թուխ Մանուկի ծագման վերաբերյալ: Երբեմն Թուխ Մանուկների գոյությունը կապվում է նախաքրիստոնեական ժամանակաշրջանի հետ, ոմանք էլ դրանք համարում են միջնադարյան նորաստեղծ ուխտավայրեր: Մյուսները առնչում են են Թուխ Մանուկին երիտասարդական կազմավորումների (կտրիճավորաց եղբայրությունների) եւ նվիրագործման ծեսի կամ նախնիների ու նահատակների պաշտամունքի հետ:

Արմավիրի մարզի Շահումյան գյուղի Թուխ Մանուկը մինչեւ 2012 թ. բաղկացած էր միայն երեք քարերից եւ երկու ոչ բարձր ծառերից: Գյուղացիների հուշերում այն պահպանվել է «Թուրքի դըռ» անվանումով, քանի որ մինչեւ Ի. դարասկիզբը այնտեղ ապրել են թուրքերը: Այն մասին, թե մինչ այդ ինչպես է անվանվել, ոչ մի տեղեկություն չկա: Ժողովրդի մեջ տարածված է եղել հատուկ ակնածանք դեպի այդ քարերն ու ծառերը: Երբեմն մարդիկ ծածուկ են մոտեցել սրբավայրին՝ մասնավոր փափագներով: Արդեն Ի. դարասկզբին, երբ թուրք բնակիչները հեռացել են, գյուղում հաստատվել են ներգաղթյալ հայերը: Պատմում են, որ հողաբաժանության ժամանակ այն հողակտորը, որում գտնվել են Թուխ Մանուկի սրբաքարերը, բաժին է ընկել մի կնոջ: Նա փորձել է քանդել այդ քարակույտն ու արմատախիլ անել անպտուղ ծառը հողը մշակելու համար, սակայն գիշերը երագում հայտնվել է մի անծանոթ տղամարդ՝ սեւ հագուստով, եւ սպառնացել, որ եթե իր տունը քանդեն, ինքն էլ կքանդի նրա տունը: Կինը, հավատալով երագի զորությանը, անմիջապես ձեռնամուխ է լինում սրբավայրի «վերաշինությանը»: Քարերի վերելում հայտնվում է ինքնա-

Նկ. 1. Շախումյանի Թուխ Մանուկը

Նկ. 2. Թուխ Մանուկի սրբաքարը

Նկ. 3. Խաչքար՝ տեղադրված
Թուխ Մանուկի բակում

շեն տանիք՝ անձրեւից եւ ձյունից պաշտպանելու համար: Սակայն այս հետաքրքրական երազը, ինչի շնորհիվ աղոթավայրը մնացել է եւ շարունակել է հանդիսանալ մարդկանց ցանկություններն իրականացնող, բժշկող, կենսաբար սրբություն, միակը չէ: Գյուղի տարեցները պատմում են անգամ երազներով բժշկվելու մասին: Այսպես՝ մի կին կանացի արյունահոսության խնդիրներով այցելում է Թուխ Մանուկ: Նույն օրը երեկոյան երազում ինչոր մեկը աղոթավայրի մոտից քարով հարվածել է նրա թիկունքին: Առաջացած կապտուկի պատճառով նրա վիրահատությունը հետաձգվել է մի քանի օր, իսկ երբ հարվածի հետքն իսպառ կորել է, վիրահատության կարիք չի էլ եղել. կինը բժշկված է եղել: Նմանատիպ շատ դեպքեր կան՝ կապված մաշկային հիվանդությունների, հատկապես՝ գորտնուկների բժշկման հետ: Դրա համար անհրաժեշտ է եղել, որ հիվանդն իրեն ուղեկցող մարդկանց հետ, վաղ առավոտյան, առանց որեւէ բառ արտաբերելու, այցելի Թուխ Մանուկ եւ մարմնի հիվանդ մասը քսի սրբարար գորություն ունեցող քարին: Մինչև օրս էլ գյուղում եւ հարակից վայրերում գորտնուկների վերացման ամենաարդյունավետ միջոցը Թուխ Մանուկի սրբարար գորությունն է:

Գյուղի տարեցների հուշերում կան մանկական հիշողություններ՝ կապված աղոթավայրի նկատմամբ մանկական չարահիությունների հետ: Այսպես՝ դպրոցական քննությունից առաջ գյուղի մի քանի մանկահասակ աղջիկներ այցելում են աղոթավայր՝ խնդրելու երկնավոր Տիրոջը օգնել իրենց: Հեռանալիս աղջիկներից մեկն իր հետ վերցնում է մի փոքրիկ քար: Նույն օրը երազում հայտնվում է սևազգեստ մի տղամարդ եւ պահանջում ետ վերադարձնել քարը: Նրանք հավատում էին, որ տեղանքի քարերին կարելի է միայն ձեռք տալ, բայց ոչ երբեք տեղաշարժել:

Նոր ժամանակներում սկսեցին վերանորոգվել եւ վերակառուցվել շատ սրբավայրեր, այդ թվում եւ Թուխ Մանուկներ: Շահումյան գյուղի Թուխ Մանուկը վերակառուցվեց, ավելի ճիշտ կլինի ասել կառուցվեց 2012 թ., քանի որ աղոթավայրից մնացել էին միայն քարերն ու ծառը: Բացի այս, մի տեսակ «մոռացության» էր մատնվել սրբավայրն իր պաշտամունքով: Անաստվածության տարիներին սրբավայր այցելելն ու որեւէ ծիսակատարություն իրականացնելը մերժելի է եղել, այդ պատճառով էլ անտեսվել է թե՛ ուխտավայրը եւ թե՛ պաշտամունքը: Միայն տարեց մի քանի կանայք, ապրելով աղոթավայրի սրբության հավատով, շարունակում են այցելել, մոմավառություն անել ու աղոթել: Չնայած երբեմն-երբեմն հանդիպում են

նաև երագների հետքերով հեռավոր վայրերից ժամանած ուխտավորներ՝ հատկապես գավակաճնության փափագով:

Շահումյանի Թուխ Մանուկը գտնվում է նորակառույց Ս. Աստվածածին եկեղեցու հարեանությանը: Այժմ այն գմբեթավոր տնակաձև շինություն է: Չախ կողմի արտաքին պատի տակ մինչև օրս էլ գտնվում են գորավոր քարերն ու ծառը: Թեև հիմա տեսանելի չէ ջրի ակունք, գյուղի բնակիչները չեն էլ հիշում մատուռի մոտ որևէ աղբյուրի գոյության մասին, բայց փաստ է այն, որ տարածքն ամբողջությամբ խոնավ է, հարակից խտածածկ տարածությունը ջրածածկ է, ինչն էլ հուշում է, որ մոտակայքում եղել է ջրի ակունք՝ աղբյուր կամ առու, որը հետագայում անուշաղբության է մատնվել, չնորոգվելու կամ չվերակառուցվելու արդյունքում դադարել է հոսել մինևույն ուղղությամբ և տարածվել է հարակից վայրերով: Մատուռն ունի փոքրիկ խորան, որին պատկերված է Տիրամայրը՝ Մանկանը գրկած: Թեև սրբավայրը երբեմն ունենում է այցելուներ, սակայն մոռացության է մատնվել ուխտի օրը:

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению святилища Тух Манук, которое находится в деревне Шаумян, Армавирская область. Святилища Тух Манук широко известны как в современной, так и в исторической Армении. Хотя они отличаются друг от друга по структуре, но три основные компоненты являются общими: камень, вода, дерево. Наиболее важен камень, со своей священной силой. Из этих трёх компонентов Шаумянский Тух Манук имеет только два: камень и дерево. Сейчас он куполообразный домик с маленьким алтарём на котором изображена Богородица держащая Младенца. Эта часовня была построена в 2012 году и продолжает служить людям для исцеления и лечения.

SUMMARY

The article presents the sanctuary Tuxh Manuk from the village Shahumyan, Armavir region. Sanctuaries Tuxh Manuk are spread in various places of both modern and historical Armenia. Although they differ from each other in their structure, but have three common components: stone, water and tree. The most important is stone with its sacred power. Tuxh Manuk of Shahumyan has only two of these three components: stone and tree. Now it is a domed cabin with a small altar, which depicts the Madonna with the Child. This chapel was built in 2012 and continues to serve the people for salvation and treatment.